

Dorthe Refslund Christensen & Kjetil Sandvik

Fortællinger om sorg og tab – når det personlige bliver socialt?

Vi fortæller om døden, om det at miste og føle sorg. Kulturhistorisk er litteratur, teater og malerkunst scener for netop dette emne. Som socialt fænomen ser vi dog ikke i samme omfang fortællinger om død, tab og sorg, eftersom emnet typisk har været anskuet som et privat anliggende. Bestemte fortælleformater har været dødsannoncen, nekrologen og inskriptionen på gravstenen: begrænsede og nøje formaliserede fortællinger om afdøde med de pårørende som afsendere. I de seneste årtier har dette ændret sig, dels i kraft af at vi har fået et nyt sorgparadigme: Vi fortsætter med at have bånd til den afdøde og bærer dette med os videre i vores liv. Dels har vi fået nye medier, gennem hvilket vi mindes og taler om afdøde og det at have mistet. Denne artikel ser på hvordan disse nye medier fungerer som redskaber for fortællinger om død, tab og sorg i dagens samfund.

Fortællingen som format har mange funktioner i vore liv. Vi bruger fortællinger, når vi forstår og bearbejder oplevelser, som indtræffer i hverdagslivet, og bearbejder disse til en mere eller mindre kontinueret ”selvfortælling”.¹ Fortællinger er dermed et redskab til at skabe sammenhæng og mening i vore liv, både ved at være led i indadskuende refleksive praksisser og, ikke mindst som socialitets-værktøj. Gennem (selv)fortællingen indlejrer vi os i og forhandler sociale virkeligheder og bringer hele tiden verden videre² – alene og sammen med andre. Og vi gør det både i forbindelse med små hverdagslige begivenheder, og (ikke mindst), når livet for alvor rammer os og slår os ud af kurs, i tilfælde af sygdom, ulykke og død.

Op igennem det 20. århundrede blev dødens fortællinger og praksisser i stigende grad private anliggender, men i løbet af de seneste to tiår har vi set tilsynskomsten af nye sorgpraksisser såvel som nye fortællinger i sorgen. Hvis man kaster et kort historisk

blik udover sorgens fortællinger og relaterede praksisser i Norden fra slutningen af 1800-tallet og frem til i dag, bliver det tydeligt, at trods det, at de nye praksisser for en stor dels vedkommende er indlejret i nye mediepraksisser og medieformater, og dermed kan ses som et produkt af medialisering, så er de samtidig en tilbagevenden til før-moderne sorgpraksisser på især to områder: for det første, er der en tendens til, at døden og sorgen igen får offentlig plads og rodfæstes i samfundets eller grupperes sociale liv. For det andet, at de nye sorgpraksisser rummer den afdøde på nye (gamle) måder: sorgen er snarere end en afsked og udfasning af afdødes plads blandt de levende, nok så meget en installering af nye fortællinger, som kontinuerligt forhandler afdødes plads i verden.

I det følgende vil vi kort skitsere gamle og nye sorgparadigmer og give eksempler på de fortællinger og praksisser, som hører sammen med disse.

Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (2016). Fortællinger om sorg og tab – når det personlige bliver socialt? I *Nordic-Information* (38)2: 76-81.

Den private tidsafgrænsede sorg som paradigme

Op igennem det 20. århundrede har vi i Nord-europa haft stadig vanskeligere ved at forholde os til døden. Nok ”møder” vi døden, men dette er typisk ”spektakulær død”³ formidlet gennem fiktion (romaner, film, tv-serier, computerspil) eller gennem nyheder og andre faktaformater: billeder af og fortællinger om ofre for krig, sult, terrorangreb fylder i stigende grad vores (medie)hverdag.

Den nære død er dog ikke umiddelbart så nærværende: Igennem det 20. århundrede har vi *institutionaliseret* den således at vi dør på hospitaler, på plejehjem, på hospice, og på den måde er livets afslutning (hvad enten den skyldes terminal sygdom eller alderdom) ikke noget der foregår som en integreret del af vores hverdagsliv og dermed heller ikke noget som indgår som naturlig del af fælles sociale hverdagsrum. Døden som et personligt – og uundgåeligt fænomen – er noget vi har det bedst med at have på afstand og det er rimeligt at sige, at det at blive konfronteret med andres død eller andres tab udgør et ubehageligt memento mori, som vi helst vil undgå. Dette kan siges at være en væsentlig årsag til at vi ikke så gerne ønsker at høre andre personers fortællinger om at have mistet og om at bære sorg. Døden og sorgen i dette perspektiv har været stadig mere tabuiseret.⁴

Dertil kommer at døden og sorgen i de nordiske lande er blevet anskuet som et privat anliggende. Sorgprocessen foregår oftest indenfor lukkede sociale rum (familien, den nærmeste slægt etc.) og efter faste normer og gennem bestemte medieringer, som vi kort vil se nærmere på i det følgende, for at få øje på hvordan der lige i disse år ser ud til at ske små, men dog omfattende forandringer. Sorg som relateret til privatsfæren er stadig en udbredt holdning i samfundet; det er stadig en dominerende opfattelse, at den (personlige) sorgproces, som følger nogle faste stadier bør foregå indenfor en bestemt tidsperiode⁵, hvorefter den sørgende (bør) give(r) slip på den døde og ”vende(r) tilbage” til hverdagen, det såkaldte *letting-go-and-moving-on* paradigme. Et paradigme, som også stadig er fremherskende

indenfor psykologi og palliativ behandling, hvor vedvarende sorg- og mindeprocesser ofte anskues i en freudiansk optik som problematiske og ofte usunde.⁶

Dødsannoncen og nekrologen som fortælleformater

De sociale sorgpraksisser, dvs. de praksisser som består i at dele oplevelsen af død og sorg i en kreds der rækker ud over den nære familie og vennekreds, som synes prototypiske for dette moderne sorgparadigme, er fx dødsannoncen og nekrologen og de klassiske gravpraksisser. *Dødsannoncen* er en kort meddelelse af informativ karakter, hvor typisk den nære familie meddeler omverdenen om afdødes død, identificerer sig som pårørende til (markerer ejerskab til) afdøde samt evt. meddeler hvornår begravelsen vil finde sted, og hvorvidt den er offentlig eller ikke.

Af og til inderliggøres den korte, meddelsomme form via en kort personlig sentens som ”Hun tabte til cancer”, ”forevigt elsket”, ”Vi har mistet vores elskede...” etc. Dødsannoncen er kun inkluderende, for så vidt den indeholder en meddelelse om tid og sted for begravelsen og evt. mindesamvær efter denne og inviterer til en ritualiseret kondolencepraksis. Ofte meddeles det, at begravelsen foregår ”i stilhed” dvs. den ekskluderer mennesker udenfor den snævre kreds af familie og nære andre i den rituelle afskedsstund med afdøde. Meddelelsen er desuden terminal i den forstand, at den antyder dødens afsluttende og lukkende karakter: døden implicerer en afsked med afdøde, og begravelsen er punktum for livet og for nærværet.

Nekrologens væsen og relation til samt opfattelse af den afdøde synes at understøtte dødsannoncen. Nekrologens afsender vil ofte være en person udenfor den snævre personkreds af afdøde, typisk en kollega, en foresat eller en, som kender afdøde gennem hans eller hendes professionelle virke. Hvor dødsannoncen sætter punktum for et liv, gør nekrologen status over et virke og sætter afdødes professionelle formåen og autoritet i perspektiv og begræder ophøret af dette. Nekro-

logen sætter således afdøde i et større socialt perspektiv end dødsannoncen, men samtidig er nekrologen en afslutning.

Også de klassiske gravpraksisser vidner om døden som Det Store Punktum: Stenens klassiske inskription "Hvil i Fred" er ofte suppleret af oplysninger om afdødes titel ("overlæge", "kaptajn" etc.) og steder den døde til hvile og skriver vedkommende ud af socialiteten. De fortløbende praksisser på graven består typisk i at holde stedet pænt som en lille have med et årshjul af blomsternedlæggelse ved fødselsdag og i forbindelse med højtider.

Nye sorgpraksisser, nye fortællinger

I løbet af de senest to tiår har vi set fremkomsten af nye sorgpraksisser, som involverer en udvidelse af de sociale cirkler som kan/må tage del i døden, ligesom de rummer et andet syn på afdøde: endskønt døden er endelig, så synes det sociale liv omkring og *med* afdøde at fortsætte efter døden. Dette ser vi på gravene samt på de sociale medier og på de hjemmesider, som er dedikeret til denne form for sorgkommunikation.

Disse praksisser udfordrer de dominerende ideer om "hvordan man sørger" ved at installere måder at forholde sig til tabet af en afdød, som på afgørende punkter bryder med det 20. århundredes *letting-go-and-moving-on*-paradigme. Det nye post-moderne sorgparadigme, *continuing bonds*-paradigmet, er på mange måder en anerkendelse og revitalisering af mere traditionelle, romantiske sorgstrategier, der som udgangspunkt ikke afslutter relationen til afdøde men omkalfatrer den for dermed at fortsætte livet *med* den døde som en integreret del af de efterladdes personlige og sociale liv og udvikling.⁷

Vi ser disse praksisser komme til udtryk gennem nye anvendelser af kirkegårdene, som transcenderer den karakter af have, som gravene op igennem det 20. århundrede har haft og stadig i vid udstrækning har. Det fysiske rum omkring de døde får rekreativ karakter ligesom vi kan tilgå augmented informationsslag på nogle grave ved hjælp af vore

smartphones.⁸ Vi ser det også i nye måder at anlægge og dekorere grave på og kontinuerligt anvende dem som ritualiserede, medierende, materielle interfaces mellem den afdøde og de efterladte, og også i forhold til den sociale omverden. Fokus nu er i højere grad på den kontinuerede relation med den døde.

Dette bliver ekstra tydeligt på børne- og ungdomsgrave som i modsætning til den klassiske voksengravs "hvil i fred" graveret ind i gravstenen, fremstår som ofte både sørgmuntre og farverige rum for kontinueret samvær med den afdøde og med efterladte, som i nogen udstrækning inviterer omverdenen indenfor.⁹ Børnegravene har næsten altid et siddemøbel (bænk, træstamme); er ofte fyldt med en blanding af objekter, fx legetøj, tegninger, bamser, lys, dream catchers, mobiler, perleplader, årstidspynt, som vidner om både de rum, som barnet grundet dets tidlige død ikke kommer til at bebo (sandkasse, barneværelse) og de årlige sociale begivenheder (jul, påske, fødselsdage, høst etc.), som det ikke kommer til at tage del i, ligesom det ikke mindst vidner om forældre og søskende, som fortsat integrerer det døde barn i familiens liv og årshjul. På ungdomsgravene ser vi fx fodbolde, øl, cola, cigaretter som vidner om et ungdomsliv med vennerne.¹⁰ Og som hermed også er inkluderende for mennesker udenfor den snævre kreds af sørgende.

Paradigmet rummer netop en udvidelse af sorgen og sørgende: det er ikke kun de nære få, som sørger den personlige sorg; de gør det i en større kreds af sørgende, der både omfatter venner og bekendte af afdøde samt mennesker, som ikke nødvendigvis har kendt afdøde personligt men som identificerer sig med eller føler stærkt for afdøde, og som finder det nødvendigt at finde måder at tage affektivt og narrativt del i (tabet af) den døde.

Det kan være pga. måden vedkommende er død på (trafikuheld eller anden utimelig død, hvor døden markeres med fx blomster, digte eller lys på ulykkesstedet)¹¹ eller fordi vedkommende har været kendt i en bredere offentlighed (tænk blot på hvordan London flød over af blomster og sørgende ved Prinsesse Dianas død¹² eller hvordan de sociale

medier blev anvendt til fælles bearbejdelse af David Bowies død i januar 2016 samt på utallige andre RIP-sider på fx Facebook¹³) endsigede sorg- og affektive fællesskaber, der opstår på de sociale medier i tilfælde af terror fx Utøya-massakren i Norge i 2012,¹⁴ hvor mennesker indskrives i begivenheden ved fx at tilføje symboler på deres profilbilleder på Facebook etc. Det kan også være fordi de føler stærkt med de nære efterladte, fx hvis afdøde var et barn eller et ungt menneske, hvis tidlige død vækker affekt og identifikation udover kredsen af personer, som kender afdøde.¹⁵

Medieformater og -praksisser

En væsentlig del af de nye sorgpraksisser udvikles, som det allerede vil være fremgået ovenfor, gennem nye medieformater og mediepraksisser¹⁶, i både lukkede og åbne online fora.

Sorgens fortællinger rummer de efterlattes forsøg på genfinde fodfæste og få genetableret mening i en tilværelse, hvor smerte og hjælpeløshed kan være altopslugende kræfter: som selvfortælling handler de om at genforhandle identitet. Vi har i vores arbejde studeret hvordan dette gør sig gældende for forældre, der mister deres børn og hvor en væsentlig del af sorgarbejdet og den kontinuerede relation til barnet, handler om at fortælle sig selv som forældre; ikke kun som forældre ”som har mistet et barn”, men som nærværende forældre til et barn.

Gennem sorgarbejdet integreres hverdagslivets små og store gøremål i dette forældreskab, ligesom barnets nærvær kontinuerligt søges fastholdt i hverdagslivet. De samme relationelle forhandlinger og fortællinger er nødvendige når vi mister søskende, forældre, bedsteforældre eller gode kammerater. Især sociale medier, hvad enten vi taler om mindeprofiler i lukkede online fora som fx Mindet.dk; om åbne mindesider på Facebook og Instagram eller om afdødes Facebook profil, som er blevet ”eternaliseret”, er effektive medier til denne form for selvfortælling. Disse medier har netop som kvalitet at lade andre end de nære efterladte deltage i sorgprocessen

og kan give stemme til sorgen og skabe mulighed for at tale om sorg og tab netop fordi de har interaktion, som den grundlæggende kommunikationsmodus.

Vi kan måske sige at en mindeprofil på en social medieplatform som fx Facebook eller i et dedikeret mindeforum er en online udgave af den klassiske nekrolog: den fortæller om den afdødes historie, særlige karakteristika og den fortæller om de efterlattes savn og smerte. Men hvor nekrologen er monologisk og afsluttet det øjeblik den står at læse i avisen, og på den vis kun sætter et endeligt punktum, så er dens sociale medie-version dynamisk, inkluderende og dialogisk. Den handler om konstante møder med mindet om den afdøde, den kan rumme kontinuerte fortællinger om det liv, som fortsætter, som de efterladte gerne kunne ønske at den afdøde stadig var en del af, men som de på mindeprofilen kan berette om for den afdøde og for den andre.

Mindetatoveringer

Men det er ikke kun de digitale medier som fungerer som redskaber til fortællinger om sorg og tab og hvor der både kommunikerer personligt, reflektivt og eksternt inkluderende. Et særligt – analogt – fortællerredskab, som har vundet frem i stor grad i løbet af de senere år (og som er grundigt fotodokumenteret i utallige fotogallerier i fora for sorg og tab især på sociale medieplatforme som Pinterest og Instagram¹⁷) er mindetatoveringer.

Mindetatoveringer kan referere til tabet af en højtelsket bedstemor, en far, en søster eller – som vi har set i stigende grad – for tabet af et barn. Det er individualiserede tatoveringer, men ligesom i andre sorgformater, så ser vi en række tegn, som går igen: fx stjerner og hjerter som fletter sig ind i hinanden. I kataloget fra fotoudstillingen Mindesmærker¹⁸, hvor en række forældre fremviser deres mindetatoveringer, fremgår det, at mange forældre ser tatoveringen som en måde at bryde den tavshed, som stadig omgærder forældre, som mister deres børn: den er en form for ”icebreaker”, som kan danne udgangspunkt for en snak om hvad det vil sige at have mistet et barn. Som

sådan er den både i indhold og i social funktionen rækken ud af det personlige rum og ud mod omverden. Og den fortælles af mennesker som rækker ud af deres skrøbelighed, efter andre, som ikke har samme livserfaring, og skabe et udgangspunkt for samtale og nærvær og som derved bryder tabuer og isolation.

Døden er stadig tabuiseret

I denne artikel har vi forsøgt at skitsere hvorledes sorgens paradigmer, fortællinger og praksisser har udviklet sig, fra det tyvende århundredes private ekskluderende forma-

ter til nye inkluderende praksisser, som både produceres og forhandles gennem analoge og digitale medier og materialitet.

Døden er stadig i høj grad tabuiseret i fx Norden, men der synes alligevel at være tendenser, der, som vi har påpeget, kan ses i en række forskellige sammenhænge: At den afdøde i stigende grad søges fastholdt i nære relationer; at de fortællinger som produceres og forhandles omkring afdøde ikke kun peger bagud men tager den døde med i det fortsatte liv, samt at socialiteten omkring døden og sorgens fortællinger og praksisser i større udstrækning er inkluderende og dialogisk.

Noter

1. Se fx Ricoeur 1980, se også Christensen & Sandvik (2013).
2. Se fx Nünning et al. (2010).
3. Hviid Mortensen (2016).
4. Christensen et al. (2016).
5. Kübler-Ross (1969).
6. Se Cherny et al. (2015), s. 346ff., se også Christensen et al. (2016).
7. Se fx Walter (1999); Strobe et al. (1992).
8. Sabra (2016).
9. Se Christensen & Sandvik (2014b).
10. Se Christensen & Sandvik (2014b, 2016).
11. Se Gustavsson (2011).
12. Se Walter (1999b).
13. Se Klastруп (2015).
14. Se Kalvig (2014).
15. Se fx Facebooksiden Fighting for Magnus (MIV).
16. Se Christensen og Sandvik (2014a).
17. Se fx <https://dk.pinterest.com/explore/memorial-tattoos/>.
18. Udstillingen var kurateret af Foreningen Spædbarnsdød og vist i København, Aarhus, Odense og Aalborg. Vi skrev forordet til kataloget (Refslund & Sandvik 2015b).

Referenser

- Ariès, Philippe (1974) *Western Attitudes toward Death from the Middle Ages to the Present*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Cherny, Nathan et al. (2015) *Oxford Textbook of Palliative Medicine*. Oxford: Oxford University Press.
- Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (2013) "Sharing Death: Conceptions of Time at a Danish Online Memorial Site", in: Christensen, Dorthe Refslund og Willerslev, Rane (red.). *Taming Time, Timing Death. Sociale technologies and ritual*. Farnham: Ashgate.

- Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (2014a) "Introduction: Mediating and Remediating Death", in Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (red.). *Mediating and Remediating Death*, Farnham: Ashgate.
- Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik Kjetil (2014b) "Death Ends a Life, Not a Relationship: Objects as Media on Children's Graves", in Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (red.). *Mediating and Remediating Death*, Farnham: Ashgate.
- Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (2015a) "Death ends a life *not* a relationship", in *New Review of Hypermedia and Multimedia* 21(1-2). Oxon: Taylor & Francis.
- Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (2016) "Grief and everyday life: Bereaved parents' negotiations of presence across media", in Sandvik, Kjetil, Thorhauge, Anne Mette & Valtysson, Bjarki (red.) *Media and the Mundane. Communication across media in everyday life*, Göteborg: Nordicom.
- Christensen, Dorthe Refslund, Hård af Segerstad, Ylva, Kasperowski, Dick & Sandvik, Kjetil (2016) "Bereaved parents' online grief communities: de-tabooing practices or relation-building grief-ghettos?", in: Katrine Döveling et al. (red.) *Networked Emotion: Interdisciplinary Perspectives to the Remediation of Loss Online*, special issue af *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, Oxon: Taylor & Francis.
- Gustavsson, Anders (2011) *Cultural Studies on Death and Dying in Scandinavia*. Oslo: Novus Press.
- Kalvig, Anne (2014) "Death in Times of Secularization: The Mediating and Re-Mediating of the Utøya Tragedy in the Norwegian Public Sphere", in Christensen, Dorthe Refslund & Sandvik, Kjetil (red.). *Mediating and Remediating Death*, Farnham: Ashgate.
- Klass, Dennis, Silverman, Phyllis R. & Nickman, Steven L. (1996) *Continuing Bonds. New Understandings of Grief*. Philadelphia: Taylor & Francis.

- Klastrup, Lisbeth (2015) "“I didn't know her, but...”: Parasocial mourning of mediated deaths on Facebook RIP pages", in *New Review of Hypermedia and Multimedia* 21 (1-2). Oxon: Taylor & Francis.
- Kübler-Ross, Elisabeth (1969) *On Death and Dying*. London & New York: Routledge.
- Ricoeur, Paul (1980) "Narrative Time", in *Critical Inquiry* 71.
- Nünning, Ansgar, Vera Nünning & Birgit Neuman (2010) *Cultural Ways of Worldmaking: Media and Narratives*. Berlin & New York: De Gruyter.
- Sabra, Jakob Borrits (2016) "Den Digitale Kirkegårdskultur: Hvordan sociale medier forstærker gravminderne", in *Kirkegårdskultur* 2015-15.
- Stroebe, Margaret & Stroebe, William eds. (1994). *Handbook of Bereavement: Theory, Research, and Intervention*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Walter, Tony (1999a) *On Bereavement .The Culture of Grief*, Maidenhead & Philadelphia: Open University Press.
- Walter, Tony (1999b) *The Mourning for Diana*, Oxford: Berg.
- Willerslev, Rane, Christensen, Dorthe Refslund & Meinert, Lotte (2013) "Introduction", in Christensen, Dorthe Refslund & Willerslev, Rane (red.) *Taming Time, Timing Death. Social technologies and ritual*. Farnham: Ashgate.

Dorthe Refslund Christensen, lektor i nordisk sprog og litteratur ved Institut for Kommunikation og Kultur – Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet.

Kjetil Sandvik, lektor i medievidenskab ved Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Afdeling for Film, medier og kommunikation, Københavns Universitet.